

О. О. Білинський

КЕРАМІЧНИЙ КОМПЛЕКС СКИФСЬКОГО ЧАСУ З МАР'ЯНІВСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ НА СЕЙМІ

В роботі вводиться до наукового обігу кераміка скифського часу з Мар'янівського поселення. Весь керамічний комплекс за формами поділено на чотири групи. Проводиться порівняльний аналіз морфології посуду з іншими синхронними пам'ятками Лівобережжя.

Ключові слова: Посейм'я, Мар'янівське поселення, скифський час, кераміка.

Басейн Сейму виступає природним кордоном між Лівобережним лісостепом та Поліссям. У ранньому залізному віці ця територія була також північною окраїною ареалу лісостепової скифської культури Лівобережжя. Вона межувала з пам'ятками юхнівської культури, а звичною територією поширення останньої була вже лісова зона. Таке сусідство зумовлювало взаємопроникнення елементів культур обох груп населення. Вивчення матеріалів басейну Сейму, як контактної зони двох культур, може дати уявлення про етнокультурні процеси, що відбувалися у Дніпровському Лівобережжі в епоху раннього залізного віку. На жаль, цей великий регіон досі залишається слабо вивченим. Кількість пам'яток, які досліджувалися фахівцями з раннього залізного віку, можна перелічити на пальцях. У той самий час на значній кількості поселень та городищ Посейм'я проводилися дослідження археологами, які займаються добою бронзи, слов'янським періодом та давньоруським часом. На сьогодні також не існує узагальнюючих праць, присвячених пам'яткам скифського часу регіону. Через брак відповідних досліджень у загальних роботах Посейм'я згадується лише побіжно. До сьогодні немає однастайності у тлумаченні питань етнокультурної приналежності пам'яток і навіть

їх хронології. За таких умов постає нагальна потреба у розширенні та мобілізації наявної джерельної бази. Одним із таких шляхів є вивчення і публікація матеріалів, здобутих під час робіт на багатошарових пам'ятках фахівцями з інших періодів. Про один із таких пунктів мова піде далі.

Поселення в ур. Піски біля с. Мар'янівка (нині Бунякине) Путивльського району Сумської області було відкрите у 1929 р. М.Я. Рудинським [Рудинський, 1930] і увійшло в літературу, як епонімна пам'ятка мар'янівської культури. У 1950 р. експедицією під керівництвом Н.П. Амбургер тут проводився збір підйомного матеріалу [Амбургер, 1950, с. 8]. З 1976 р. на поселенні розпочинаються роботи Середньодніпровської археологічної експедиції ІА АН УССР під керівництвом І.І. Артеменка. На поселенні було проведено збір підйомного матеріалу та шурфування з метою встановлення характеру культурного шару. Вже з наступного року пам'ятка стала місцем стаціонарних досліджень цієї експедиції, які тривали протягом двох років [Артеменко, Загребельний, Ковалева, 1978б; 1979].

Поселення розташоване в заплаві правого берега Сейму, займає дюнне піщане підвищення, відокремлене від борової тераси. Дюна розмірами 300 × 80 м здіймається над заболоченою заплавою (Мовчанським болотом) на 3,5 м і має ухил в західний бік. Роботи експедицією І.І. Артеменка проводилися в центрі східної частини дюни. Загальна площа, досліджена на поселенні, складає 482 м². Спочатку у 1977 р. було закладено траншею 50 × 2 м, до якої згодом прирізали розкопи, і загальна досліджена площа склала 250 м² [Артеменко, Неприна, Моргунов, Загребельний, 1977]. Переважна більшість знахідок скифського

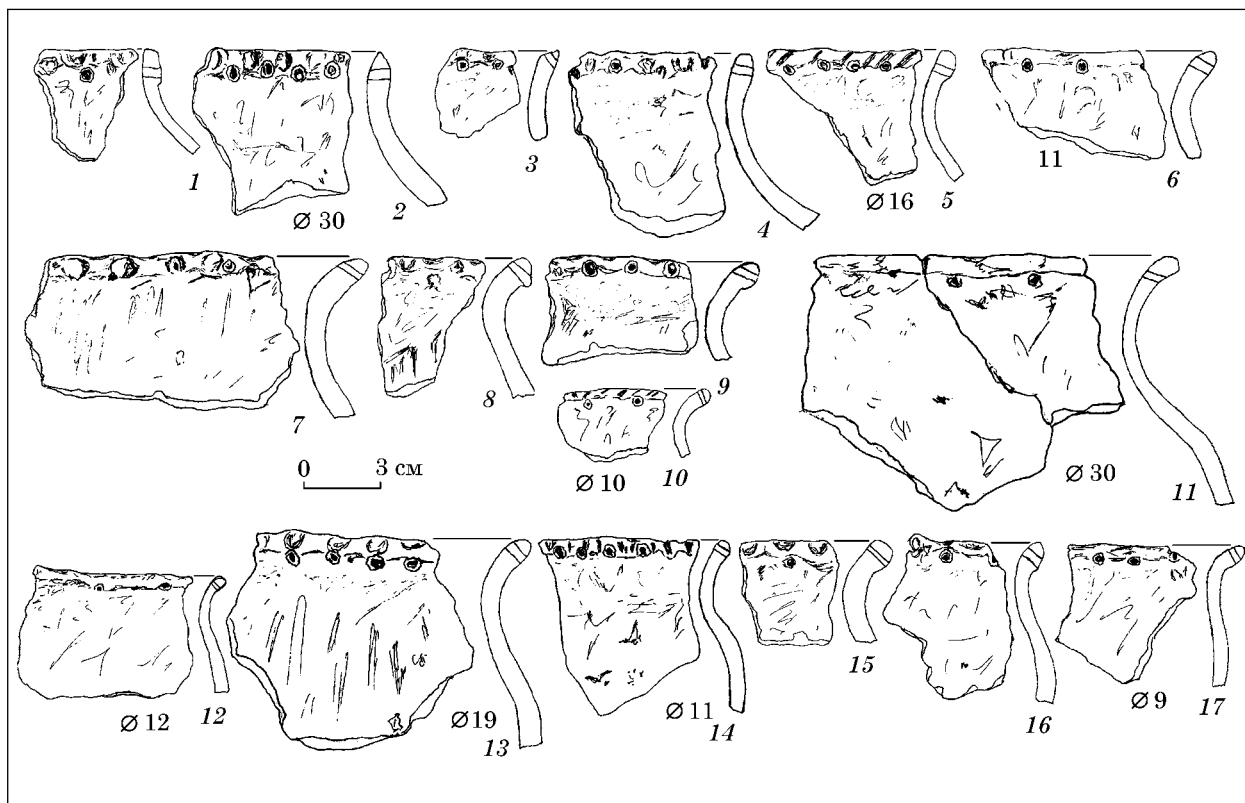

Рис. 1. Кераміка скіфського часу з Мар'янівського поселення

часу була зроблена саме тоді. Наступного року за 8 м від дослідженої ділянки було закладено ще дві траншеї під прямим кутом. Перша — 26×2 м з півночі на південь, а друга — 28×2 м зі сходу на захід. Пізніше, в південно-західній частині до них були дорізані розкопи і загальна досліджена площа склала 232 м^2 . Слід відзначити, що на другий рік досліджень знахідки скіфського часу були представлені лише 23 фрагментами кераміки (11 вінець, 9 стінок і 3 денця) [Артеменко, Загребельный, Ковалева, 1978a]. Очевидно, в цій частині діючі територія зайнята в скіфський час закінчувалася, на що вказує не лише мала кількість матеріалів, але і відсутність комплексів, датованих цим часом. Також дослідниками відзначалося, що в північній і східній частинах діючі культурний шар зникає [Артеменко, Загребельный, Ковалева, 1978a, с. 4]. Загалом на пам'ятці були виявлені матеріали ямково-гребінцевої культури неоліту, мар'янівської, багатоваликової, сосницької та, можливо, бондаринської культури доби бронзи, скіфського часу, зарубинецької культури та давньоруського часу XI—XII ст.

Об'єкти, датовані скіфським часом, на дослідженій частині поселення представлені житлом 3 та господарчою ямою 1, впущеною з нього. Житло заглиблене на 0,9 м було орієнтоване довгою стороною по лінії схід—захід і мало розміри 8×6 м. Його підлога не рівна, плавно знижувалася до центру. У південно-східному кутку житла в підлогу була впущена яма 1 діаметром 1 м і

глибиною 0,75 м. Її прямі стінки плавно переходили в дно. У заповненні ями була виявлена кераміка сосницької культури та розвал скіфського горщика [Артеменко, Неприна, Моргунов, Загребельный, 1977, с. 8]. Подібних за розмірами жител в Посеймі на сьогодні не виявлено. Найближчою аналогією є споруди Західного укріплення Більського городища [Шрамко, 1987, с. 38—43], хоча на описаному вище об'єкті не зафіксовано слідів від вогнища та стовпових ямок по під стінками споруди. Не виключено, що хронологічна атрибуція об'єкту є помилковою, адже подібні за розмірами житла з Мар'янівського поселення відносяться до сосницької культури.

Всі знахідки, зроблені експедицією, зберігаються в фондах ІА НАН України (кол. № 1100)¹. Для аналізу матеріального комплексу скіфського часу, нами було відібрано більше ста фрагментів вінець посудин, які не викликають сумніву в їх культурно-хронологічній приналежності. Більшість посуду була виготовлена з добре відмудленої глини з домішками піску і товченого кварциту, а в деяких фрагментах зустрічається жорсткість та шамот. Поверхня посуду переважно бурого кольору, грубо заглажена, інколи помітні сліди загладжування травою (рис. 1, 7, 13). Є також невелика група посуду, яка вирізняється

1. Користуючись нагодою хотілося б висловити подяку працівникам відділу НФ ІА НАН України Н.О. Сон і Н.В. Хамайко за надану можливість попрацювати з колекцією та допомогти.

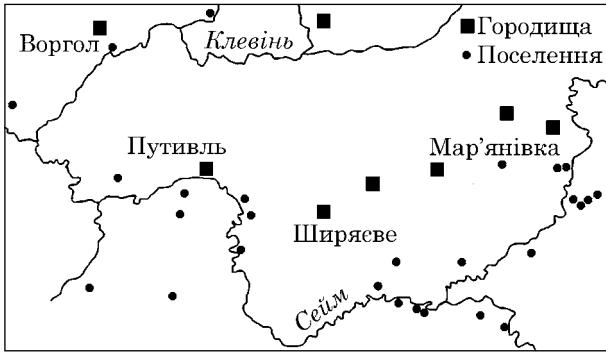

Рис. 2. Карта розташування пам'яток

тістом, що має в домішках значну кількість піску, та фактично не відмуленою глиною (рис. 1, 2).

Орнаментувався посуд в основному по зрізу вінця, під яким йшов ряд типових для скіфського часу наскрізних проколів. Переважна більшість з них зроблена з середини, від чого на зовнішньому боці залишалися сліди у вигляді напливу. Майже всі проколи зроблені під невеликим кутом по відношенню до зрізу вінчика посудини. В одному випадку зафіксовано проколи, що зроблені прямо з горизонтально зрізаного вінця (рис. 1, 3). Зустрічаються також поодинокі випадки орнаментатції «перлинами» (рис. 1, 8), що є більш типовим для синхронних пам'яток Курського Посейм'я [Пузикова, 1997, с. 37]. Найбільшу варіабельність в орнаментатції можна простежити на зрізі вінця.

Найчисельнішу групу представляють неорнаментовані зрізи (рис. 1, 3, 6, 11), на яких в переважній більшості спостерігається наплив із зовнішнього боку. Слід відзначити, що він присутній майже на всьому дослідженому посуді, а інколи й навмисно підкреслювався (рис. 1, 9, 12).

Другою за чисельністю групою є посуд орнаментований лівосторонніми насічками по зрізу вінця (рис. 1, 5, 10). В основному вони розчленовували наплив, що утворювався в результаті відгину вінця назовні. Інколи насічки були вертикальними і проходили зовнішнім краєм вінця, між наскрізними отворами (рис. 1, 4, 14). Зафіксовано також випадок, коли вертикальні насічки були зроблені рівномірно між отворами з внутрішнього боку вінця.

Наступна за чисельністю група представлена посудом, орнаментованим типовими для скіфського часу пальцево-нігтьовими вдавненнями по зрізу вінця (рис. 1, 9, 7). Привертає увагу також група вінець, на яких орнамент по зрізу наносився перпендикулярно поставленим до поверхні пальцем, в результаті чого у ямці залишався слід від нігтя (рис. 1, 1, 15). Інколи такі натиски здійснювалися на зовнішньому боці вінця (рис. 1, 2, 7, 13).

За профілюванням посуду, в основному, представляє форми широко відомі у лівобережному лісостепу скіфського часу. Посудини із вертикально поставленими вінцями, які мають горизонтальний

або конічний зріз, й тулубами, що рівномірно розширюються від вінчика (рис. 1, 1—4), знаходять собі аналогії на Марицькому городищі в Курському Посейм'ї (тип III, третій варіант за типологією А.І. Пузікової) [Пузикова, 1981, с. 50]. Це посудини, які через різке розширення тулуба одразу від шийки, очевидно, мали вигляд округлобоких корчаг. Вони ж відповідають I типові, виділеному на Воргольському городищі в Середньому Посейм'ї [Білінський, 2011, с. 91]. У процентному співвідношенні від кількості опрацьованих вінчиків їх кількість на Мар'янівському поселенні відчутно менша ніж на Ворголі.

Наступна група посуду, представлена сильно профільованими вінцями, край яких загнутий назовні (рис. 1, 7—11). Важливо відзначити, що ця найчисельніша група фактично не знаходить собі аналогій в Курському Посейм'ї та у матеріалах Воргольського городища. Подібне вінце В.А. Іллінська відносить до III типу за своєю класифікацією, зробленою за матеріалами Ширяєвського городища в Середньому Посейм'ї [Іллінська, 1953, с. 115]. Найближчі ж аналогії такий посуд знаходить на пам'ятках Сіверського Дінця (тип 3, варіант 1 за Д.С. Гречком) [Гречко, 2010, с. 58].

Третю групу представляють посудини, вінця яких рівномірно і плавно відігнуті назовні (рис. 1, 12—14, 16), їх профіль не настільки різкий, як у попередній групі. Такий посуд частково відповідає типам I з Марицького городища за А.І. Пузіковою [Пузикова, 1981, с. 46] і Ширяєвського городища за В.А. Іллінською [Іллінська, 1953, с. 115], та типу 3, варіанту 2 з Сіверського Дінця за Д.С. Гречком [Гречко, 2010, с. 58—59].

Остання група представлена широкогорлими посудинами із слабо опуклими плічками та сильно профільованою шийкою і різко загнутим назовні краєм вінця (рис. 1, 17). Знайти аналогії такому посуду в Посейм'ї досить складно, проте подібні форми зустрічаються у матеріалах Сіверського Дінця (тип 1, варіант 2 за Д.С. Гречком) [Гречко, 2010, с. 57].

Підсумовуючи аналіз кераміки, зазначимо, що за своєю морфологією вона проявляє найбільшу схожість з Марицьким городищем в Курському Посейм'ї, при цьому збіг форм з Ширяєвським та Воргольським городищами в Середньому Посейм'ї — невеликий, хоча відстань по прямій між пам'ятками в першому випадку більше 80 км, а в другому 16 та 36 км відповідно. Така різниця, очевидно, може бути пояснена різним часом існування пам'яток. Також відчувається певна спільність в морфології з матеріалами Сіверського Дінця, хоч і не з найпоширенішими типами посуду. Оскремо слід відзначити відсутність на Мар'янівському поселенні матеріалів юхнівської культури, які є типовими для Курського Посейм'я, особливо вище впадіння в Сейм р. Свапа, і рідко трапляються в Середньому Посейм'ї.

Амбургер Н. Отчет о археологической разведке в Путивльском районе Сумской области в 1950 г. // НА ІА НАНУ. — 1950/2в.

Артеменко И.И., Загребельный А.Н., Ковалева Л.Г. Исследование памятников эпохи бронзы в Сумской области // АО 1978 г. — М., 1979. — С. 290.

Артеменко И.И., Загребельный А.Н., Ковалева Л.Г. Отчет о работе Среднеднепровской археологической экспедиции в июле 1978 года у сел Ольшанка Недригайловского района, Бунякино Путивльского района Сумской области // НА ІА НАНУ. — 1978/10а.

Артеменко И.И., Загребельный А.Н., Ковалева Л.Г. Работы Среднеднепровской экспедиции // АО 1977 г. — М., 1978б. — С. 291.

Артеменко И.И., Неприна В.И., Моргунов Ю.Ю., Загребельный А.Н. Отчет о работе Среднеднепровской экспедиции в 1977 году // НА ІА НАНУ. — 1977/11.

Білинський О.О. Матеріали скифського часу з городища біля с. Воргол // Археологія: спадок віків. Матеріали міжнар. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. — К., 2010. — С. 89—93.

Греčko Д.С. Населення скифського часу на Сіверському Дніці. — К., 2010. — 286 с.

Іллінська В.А. Городище скифського часу на р. Сеймі // Археологія. — 1953. — Т. VIII. — С. 109—122.

Пузикова А.И. Марицкое городище в Посеймье. — М., 1981. — 121 с.

Пузикова А.И. Памятники скифского времени бассейна р. Тускарь (Посеймье). — М., 1997. — 126 с.

Рудинський М. Мар'янівська стація // Антропологія. Річник кабінету антропології ім. Ф. Вовка. 1929. — К., 1930. — № III. — С. 179—190.

Шрамко Б.А. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). — К., 1987. — 185 с.

О. О. Билинський

КЕРАМИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКС СКИФСКОГО ВРЕМЕНИ С МАР'ЯНОВСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ НА СЕЙМЕ

В раннем железном веке бассейн Сейма был зоной контактов между носителями лесостепной скифской и юхновской культур, распространенной в лесной полосе. Одно из поселений, материалы скифского времени, с которого до сих пор не введены в

научный оборот, расположено близ с. Марьяновка Путивльского района Сумской области. В результате работы с материалами, добытыми во время раскопок экспедицией И.И. Артеменко в 1977—1978 гг., керамику удалось классифицировать и разделить на 4 группы. При сравнении форм посуды с другими памятниками Левобережья удалось установить близость материалов из Марьяновского поселения с Марицким городищем в Курском Посеймье, а не с соседними памятниками Ворголом и Ширяевым. Такое отличие, видимо, можно объяснить разным временем существования памятников. Также удалось проследить сходство с синхронной керамикой Северского Донца.

К л ю ч е в ы е с л о в а: Посеймье, Марьяновское поселение, скифское время, керамика.

О. О. B i l y n s k y i

CERAMIC ASSEMBLAGE OF SCYTHIAN TIME FROM MARYANIVKA SETTLEMENT AT THE SEIM

In the early Iron Age the Seim River basin was the contact zone between the Scythian culture of the forest-steppe and Yukhnivska culture prevailing in the forest zone. One of the investigated settlements, materials from which have not been scientifically introduced yet, is situated near the village Maryanivka of Putyvl Region in Sumy Oblast. As a result of work with materials excavated by the I. Artemenko's expedition in 1977—1978, the author managed to separate the ceramics by its profiles into 4 groups. While comparing the forms with other investigated sites at the Left bank area, it was revealed that ceramics from Maryanivka settlement is close to ceramics from Marits settlement at the Seim River area in Kursk region, but not to the ones from neighboring Vorgol and Shyriayev sites. This difference can probably be explained by the different time of sites existence. Also noted are the similarities with synchronous ceramics from Siversky Donets River region.

K e y w o r d s: the Seim River region, Maryanivka settlement, Scythian time, ceramics.

Одержано 22.10.2013